

JOŠ JEDAN TLOCRT SPLITA IZ 1784. GODINE

Danica Božić Bužančić

UDK 711.4(497.13),,17”
Izvorni znanstveni rad
Danica Božić-Bužančić
Prvoboraca 67, Split

U ovom članku autorica donosi tlocrt Splita iz 1784, kada je epidemija kuge u gradu prestala pa je trebalo sve poduzeti da se grad temeljito raskuži. Plan je posebno interesantan za urbanistički razvoj grada kao i za povijest zdravstva.

Kuga je harala Dalmacijom stoljećima.¹ Ta opaka bolest odnosila je veliki broj stanovnika, stvarala psihozu straha i tuge. Osim toga izazivala je posvuda krizu, a posebno u našim siromašnim selima.

U tim iznimnim razdobljima postavljale su mletačke vlasti na čelo Dalmacije i Mletačke Albanije (Boke Kotorske) izvanrednog providura za zdravstvo. U epidemiji, iz kojeg doba potječe tlocrt Splita (1783-1784), postavljen je 1784. Angelo Diedo, mletački senator. S obzirom na ime i prezime, vjerojatno se radi o istoj osobi koja je kod nas vršila dužnost generalnog providura u razdoblju od 1789-1792.²

U doba ove epidemije u Splitu nastala je, vezana i za nju, bogata i vrlo vrijedna arhivska građa sačuvana do danas. Među ostalim su tu i dva tlocrta Splita.³ Prvi je izrađen dok je epidemija harala, ali je iz bilješke vidljivo da je tada počela jenjavati. Taj tlocrt obuhvaća grad i njegova predgrađa, groblja, tada udaljena na otvorenom, a namijenjena umrlima od kuge, bolnice i kampove za one pod sumnjom oboljenja. Tlocrt je dragocjen za povijest zdravstva.⁴ Izradio ga je kapetan poručnik Francesco Gironzi, koji je bio osoba vješta takvim poslovima, a stigao je u to doba iz Zadra.⁵

¹ U Splitu u 18. st. navraćala je kuga četiri puta u razmacima od oko 20 godina, dolazeći uvijek iz Bosne: 1710, 1731 i 1732, 1763-1765, i ona iz doba kada je izrađen tlocrt 1783. i 1784. (*Danica Božić Bužančić*, Izvještaj generalnog providura za zdravstvo Angela Dieda za vrijeme kuge u Dalmaciji 1783/1784 (rukopis str. 1, prihvaćen za tisak u Zavodu za medicinske znanosti JAZU u Zagrebu).

² *F. Bulić*, Serie degli Eccellentissimi Provveditori Generali, Sindaci, Auditori, Avogadori, Capitani generali in golfo e da mar ecc., Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. XLIX, 1926-1927. str. 129.

³ Serija Senato, svez. br. 724, Dispacci Provveditor alla Sanità in Dalmazia et Albania da 15 Maggio 1784 sino 11 Marzo 1785, Državni arhiv u Veneciji.

⁴ Objavljen je u : *D. Božić Bužančić*, Tlocrt Splita izgrađen 1784, Kulturna baština br. 5-6, Split 1976, str. 52-57.

⁵ O ovom tlocrtu piše Diedo duždu u svojim kratkim relacijama br. 6. i 9. (za sve relacije o kojima će biti govora je ista signatura iz bilješke br. 3). U relaciji br. 9. od 16. srpnja iste

Drugi tlocrt, koji se ovdje objavljuje, nacrtao je Pietro Gironzi. Učinjen je u doba kada je epidemija prestala i kada je trebalo još obaviti poslove raskušivanja. On obuhvaća samo grad, njegov stari i novi dio. Predgrađa Splita nisu ucrtana. Izvan grada označen je na obali samostan franjevac konventualaca sv. Franje, u kojem je Diedo sebi uredio sjedište odakle je imao dobar pregled na luku. Tu je izdavao svoje rigorozna i osmišljena naređenja. Nacrtnan je također i samostan Franjevaca na Dobrome nazvan Gospe od Zdravlja. Oba su nacrtana iz 1784. godine.

S desne strane tlocrta ispisana je legenda, koja tumači oznake pojedinih objekata:

- A. Stari Grad
- B. Novi Grad

U novom pojasu (Gradu):

- C. Vrata Priuli
- D. Vrata Corner
- E. Vrata od Breče

U starom pojasu (Gradu):

- F. Vrata sv. Rainerija (Amira)
- G. Vrata mesarnice
- H. Vrata obale
- I. Vrata k lazaretima
- K. Vrata k sv. Dominiku

Zatim slijede:

- M. Redovnice sv. Rainerija (Amira)
- N. Redovnice sv. Marije
- O. Redovnice sv. Klare
- P. Sv. Filip
- Q. Dobra smrt
- R. Sv. Duh
- S. Sv. Dominik
- T. Pretorska palača, pod kojom je civilna kancelarija, kancelarija za kriminal i fiskalna komora
- V. Gospodski trg
- X. Trg katedrale
- Y. Zeleni trg
- Z. Kaštil i stan kamerlenga
- Zdravstveni ured
- W. Obala
- AA. Generalat

godine govori i o drugom tlocrtu koji bi obuhvatio splitsko područje. Govoreći o Francescu Gironziju on kaže: „La comprovata abilità di questo Ufficiale mi determina nel impiegarlo in altro simile lavoro indicente un piano Topografico di tutto l'esteso Territorio Spalatino per quelle viste di Pubblico interesse che io contemplo, e che avrò l'onore di rassegnare opportunamente alla Sovrana Maturità.” Ovaj plan, ukoliko je i učinjen, nije mi poznat.

zemlje, a dijelom do ruba kosina kuća (del plover delle Casse) koje se nalaze za njega. Taj zid je označen žutom bojom. Vrata sv. Rainerija (Arnira) i vrata sv. Dominika, označena slovima F. i K., prema Diedu nisu u ovo doba služila ničemu. Stoga u primjedbama stoji da bi rušenjem zidina morala biti odstranjena.⁶

U ovom svom prijedlogu piše Diedo duždu u relaciji br. 24, od 22. studenog 1784. godine. Tu on govori o uskim gradskim ulicama, tijesnom ambijentu s visokim zidinama cara Dioklecijana. To su razlozi zbog kojih ne može zrak slobodno kružiti pa, zaustavljajući se, izlaže stanovnike pomoru uslijed čestih epidemija. Naglašava da sada takve bolesti lako napadaju brojni siromašni svijet. Stoga Diedo predlaže rušenje dijelova grada označenih raznim oznakama i bojama jer su nepotrebni. Izvedba njegovog prijedloga ne bi trebalo opteretiti vlast, a građani bi morali istim kamenjem pospješiti podizanje pravilnijih građevina.⁷ Na osnovi relacije, posebno napomene o vratima sv. Dominika, može se pretpostaviti da se radi o Dioklecijanovim zidinama, tj. o zidinama njegove palače.

⁶ „Tutta la porzione tinta di Carmino carico dinota la Città Vecchia, e il tratto collarito più languido è quella porzione dinominata Città Nuova. Tutte le Chiese, e Confraternità sono marcate con il collar Naranzino. Il marcato, e delineato in nero entro la Città Vecchia rimarca gl'Avanzi delle Antiche Fabriche dell'Imperator Diocleziano. Il tratto di Mura antica che forma il primo Recinto della Città e che occupa l'Aria, parte del quale dovrebbe esser atterrato sino al piano del Terreno, e parte sino al Livello del plover delle Case che s'attrovono a ridosso delle Mura stessa, viene marcato con una striscia di collar giallo. Le due Porte che a nulla Servono, e che dovrebbero con l'atterramento della Mura essere Levate, sono quelle di S. Rainerio, e S. Domenico segnate F. et K.”

Vrata sv. Raineria, ili vrata od Pisture, imala su u 17. st. i obrambeno dvorište, koje je porušeno od dvadesetih godina 19. st. Na katastarskom planu iz 1831. g. vidljiv je saomo dio gradskih zidina. Međutim, i te su porušene tijekom istog stoljeća. (A. Duplančić, Prilog poznavanju obrane grada Splita u XVII. i XVIII. st. rukopis str. 3 prihvaćen za tisak u Vesnik vojnih muzeja 33, Beograd).

Originalna istočna vrata Dioklecijanove palače zazidana su već u Srednjem vijeku, u prvom redu iz strateških razloga, a rekonstruirana i ponovno otvorena 1945-1947. Zbog ulaza u grad s te strane otvorena su nova vrata nešto sjevernije koja se kao nova vrata spominju već u drugoj polovini 12., odnosno u prvoj polovini 13. st. U 18. st. nazivaju se „mala vrata sv. Dominika“, a na kraju stoljeća „vrata sv. Dominika“, zvana i „Dobre smrti“ po crkvi prislonjenoj s unutrašnje strane velikih vrata istočnog Dioklecijanova zida.

Današnji izgled vrata su dobila u vrijeme splitskog kneza i kapetana A. Delfina (1762-1765). (A. Duplančić, n. dj., str. 10).

O gradskim vratima i utvrdama mnogo se pisalo pa nije potrebno da se to ovdje ponavlja. U svoja dva zadnja rada Arsen Duplančić obrađuje i donosi ujedno bibliografiju. To je već citirani članak i drugi: A. Duplančić, Popisi državnih zgrada u Splitu iz 1789. i 1804. god., Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 13, Zagreb 1987.

⁷ „L'umiliato Disegno indica la Pianta di questa Città. Io ne contemplo la costituzion fisica sotto viste analoghe alla mia Deputazione, e per dover d'Uffizio rassegnare a venerato lume di VV. EE. le risultanze di mie osservazioni. La natura posizion di Spalato non può combinarsi colla permanente salute de'suoi' abitanti. Ristrette le vie, angusto l'ambiente, alte le mura di Diocleziano, non circola liberamente l'aria che ristagnando ve li espone a sicura perdita nelle contingenze delle frequenti epidemie, che con facilità s'insinuano in un Popolo numeroso e mendico. Saria facile il rimedio a questo desordine fisico; qualora V. S. assentisse alla demolizione de siti distinti con individuate demarcazioni, e colori. Dessi sono affatto inutili. L'operazione può facilmente eseguirsi, e senza publico aggravio; senza che siano inventita della sovra concessione del Fondo demolito quei sudditi, i quali colle Pietre medesime abbiano l'obbligo di sollecitar erezione di Fabbriche più regolate. Questa operazione (se così giudicassero VV, EE) potrà appoggiarsi all'Eccellentissima Primaria Carica di Provincia.”

Ovaj Diedov prijedlog moglo bi se povezati s rušenjem zidina dalmatinskih gradova tijekom 19. stoljeća, jer su se obrambeni zidovi rušili i tada iz zdravstvenih razloga, a dijelom i iz estetskih.

Što se tiče pojedinih građevina i njihovog udjela u epidemijama kuge u Splitu, Diedo se bavi i lazaretom. U izvještaj br. 25 od 1. prosinca iste godine, govoreći o karavanama, kaže da one u gradu znaju ući pred noć što olakšava ilegalnu trgovinu. Turci su naime odmah po dolasku izlazili u grad pa su tako mogli iznijeti i neki komad kontaminirane robe koja je mogla biti izvor epidemije kuge. Vidljivo je da je Diedo mnogo razmišljao, pa i o tome gdje preseliti splitski lazaret. Zaključuje da je za tu svrhu najpogodniji Han kod Sinja ili još bolje poluotok Vranjic. Han je smatrao manje pogodnim zbog udaljenosti i prijenosa materijala jer bi to bilo skupo. Zatim, trebalo bi odijeliti gorski kraj od priobalnog, budući kuga stiže uvijek iz Bosne, itd. Vranjic je međutim odijeljen i siguran, samo dva sata udaljen od Klisa. To su bile njegove vrlo značajne prednosti.⁸ O Vranjicu kao jednom lokalitetu podobnom za budući lazaret piše Diedo i u svom izvještaju, koji je uputio nadležnima za zdravstvo u Veneciju po završenom zadatku kod nas.⁹

U doba epidemije kuge o kojoj je riječ bile su u Splitu postavljene stangate na tri važna punkta. To je bila neka vrsta pregrade vezana uz trgovinu i uopće kretanje građana, branila je izravan pristup u grad. Mogla se sastojati i od dva reda paralelno postavljenog kolja rastavljenog međusobno najmanje dvije pertike.¹⁰ Postavljali su ih uz građevine izvan grada i na obalama luka.¹¹

Na našem tlocrtu, kako je već rečeno, stangate su zabilježene na tri mjesta. Najveće su bile između bastiona Priuli i Contarini. U njihovom sklopu nalazila se i velika bazana. Manje stangate bile su pred istočnom kortinom grada, na lijevoj strani vrata Cornera, a treće na Šperunu, na lijevoj strani samostana sv. Franje. Te su bile daleko manje. Prema nepoznatom izvjestitelju, ove je Diedo dao podići za sebe jer se uselio u samostan sv. Franje, kako je već rečeno, pošto je iselio redovnike.¹²

⁸ „Per la conoscenza fondata che tengo delle varie località di tutta la Provincia, due sole ne esistono nelle quali possa erigersi in sostituzione l'. . . ante di un nuovo Lazzaretto; quella di Han nel Territorio di Sing, e quella di Vragizza. Per escluder la prima, mi si affacciano molte ragioni. La gravosa spesa per asportar i Materiali; La necessità di separar il Montano dal Littorale semprechè divampi da Bossina il Contagio; separzione da Guar. . . ns in Spalato; quindi l'aggravio di nuovo Priore, e di altri stipendiati; i Reclami. . . Mercanti Bossinesi, che lucrano nella scorta; e la difficoltà di ultimar l'affare che avrebbe bisogno di maneggio Politico sempre incerto, lungo e dispendioso. Vragizza separato dalla Popolazione con Forza di facile e sicuro approdo; due ore distante da Clissa presenta un luogo d' asilo, e indubitata incolumità.”

⁹ „L'indicata località al contemplato oggetto, qual è la Penisola di Vragizza, sembra la sola situazione, che in se combini con la possibile sicurezza in fatto di salute, ogni altro riguardo di Nazionale utilità di Commercio.” (*D. Božić Bužančić*, n. dj., str. 16)

¹⁰ To je mjera dužine dva koraka, a upotrebljavala se za mjerenje zemlje. (*G. Rezasco*, Dizionario del linguaggio italiano storico ed amministrativo, Ristampa anastatica della edizione di Firenze 1884, Bologna 1966).

¹¹ S vanjske su strane stangate bile podijeljene da bi se roba različitog porijekla posebno primala. S unutrašnje strane građani su mogli slobodno ulaziti. (Sopra il morbo pestilenziale insorto nella Dalmazia veneta anno 1783. Lettera de conte Pietro Nutrizio Grisogono, seconda edizione, Mantova, 1789, str. 40); (*D. Božić Bužančić*, Prilog poznavanja života Splitskana u doba teške epidemije kuge 1783/1784, Kulturna baština 16, Split 1985, str. 95 i bilj. 16).

¹² *K. Prijatelj*, Ljetopis nepoznatog Splitskanina od god. 1756. do 1811, Starine, knj. 44, Zagreb 1952, str. 74.

U doba ove iste epidemije, stangate su bile postavljene i u Trogiru na kopnejoj strani odatle je dolazio najveći dio robe. Službu na stangatama u Trogiru obavljali su plemići i građani.¹³ Vjerojatno je tako bilo i u Splitu.

Za raskuživanje predmeta, Diedo je dao izgraditi dvije vrste objekata. To su bile „cavane” i neka vrst teza, drvenih kućica „tezzoni”.¹⁴ I ti su objekti ucrtani na ovom tlocrtu. Cavane su bile podignute u moru pred poljanom i vratima od Breče.¹⁵ Dvije su bile ustvari dio mora ograđen čvrstim palisadama, s vanjske strane omotane mrežama namazanim katramom. Njihov je smještaj odgovarao temeljima – dnu izvan vrata od Breče.

Tezoni su služili za odlaganje raskuženih predmeta i za sušenje onih predmeta koje su raskuživali uranjanjem u cavane. To su bili svi krupniji predmeti. Za svaku pojedinost u radu Diedo se dogovarao s nadležnima u Veneciji, pa tako i za podizanje tezona. Drvo mu je stiglo brodom. Jedan tezon bio je dugačak 130 stopa,¹⁶ a širok 40. Drugi je bio dug 120 stopa i širok 20. Pietro Gironzi je autor ne samo tlocrta o kojem je riječ, nego je napravio i crteže za cavane i za tezone, a pobrinuo se i oko njihovog postavljanja i sigurnosti.¹⁷

Da zaključimo, među brojnim do sada poznatim i objavljenim tlocrtima Splita, i ovaj donosi nove pojedinosti, posebno one kojima se pokušava rješavati probleme vezane za zdravlje. Ujedno, pomoću Diedovih izvještaja i plana, uspjeli smo riješiti pitanje mjesta vrata od Breče koja su se nalazila na obali zapadno od samostana sv. Franje.

¹³ D. Božić Bužančić, Život Trogira u doba kužnih epidemija u Dalmaciji u XVIII st., rukopis str. 3, u tisku u Acta historiae, medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae, Beograd.

¹⁴ Arhiv obitelji Fanfogna Garagnin, serija ILg – 8/VI, u Historijskom arhivu u Splitu, 1. 1.

¹⁵ Vrata od Breče Francesco Gironzi stavlja nedaleko samostana sv. Marije. Pietro Gironzi stavlja ih na izlazu s poljane od Breče prema obali. Taj dio obale bio je tada neizgrađen. Diedo u svojoj naredbi i uputstvima za raskuživanje govoreći o „cavanama” spominje vrata od Breče na mjestu na kojem ih smješta Pietro Gironzi: „Secondo La Località della Cavanna sarà quel tratto di Mare da circoscrivarsi con ferme palifficate, e con reti di fuori incatramate, il quale corrisponde alle fondamenta, che sono al di fuori della Porta Breccchia. . . ”. (RO, FG, ILF – 8/VI U Historijskom arhivu u Splitu)

¹⁶ Stopa, piede veneziano = decimetra 3.25., F. Madirazza, Storia e costituzione de comuni dalmati, Split 1911, str. 431.

¹⁷ Izvještaj br. 16 od 4. rujna 1784. Signatura ista kao i za ostale izvještaje.

ENCORE UN PLAN DE SPLIT DE 1784

Danica Božić Bužančić

Le plan de Split que nous présentons dans l'annexe a été exécuté par Pietro Gironzi à l'époque où la peste qui, en Dalmatie – avait sévi entre 1783 et 1784, s'éteignit et qu'il fallut effectuer une complète désinfection de SPlit. La ville et deux couvents de franciscains dans les faubourgs sont seulement tracés, mais sont indiqués les édifices de désinfection, c' est-à-dire les „cavane” pour l'immersion des objets et les „tezoni” pour leur séchage et dépôt.

Les remarques ajoutées au plan sont très intéressantes. Elles nous donnent, entre autres, les propositions du Procureur Général pour la santé Angelo Diedo qui a essayé de résoudre les problèmes urbanistiques de la ville, relatifs l'ammélioration des conditions sanitaires de Split et qui s'est ensuite efforcé de régler la question de trouver un nouvel emplacement pour le lazaret, etc. Il est seulement regrettable que nous ne possédions que le plan en noir et blanc, alors que son original en couleur se trouve à Venise. Pour cette raison, il ne nous a pas été possible de résoudre totalement tout ce que propose la légende du plan.